

MODYFIKACJA KOSZYKÓW TOWARÓW I USŁUG MINIMUM SOCJALNEGO I MINIMUM EGZYSTENCJI

Lucyna Deniszczuk

Ekspert, Warszawa

Piotr Kurowski

Marta Styrz

Institut Pracy i Spraw Socjalnych

WPROWADZENIE

W badaniach nad ubóstwem i wykluczeniem społecznym w Polsce funkcjonują obecnie cztery kategorie minimalnej konsumpcji wyznaczane metodą potrzeb podstawowych. Najstarsza

z nich to minimum socjalne, które w polityce społecznej obecne jest od początku lat 80. oraz minimum egzystencji, które obliczane jest od połowy lat 90. Opracowanie koszyka minimum egzystencji wraz z zasadniczą weryfikacją minimum socjalnego zostało dokonane w ramach projektu *Polska bieda* (Deniszczuk, Sajkiewicz

1997a, 1997b). Od tego czasu w składzie koszyka dokonywano tylko nieznacznych korekt. W latach 1997–2005 wartości koszyków minimum egzystencji i minimum socjalnego były okresowo urealniane w drodze ich przeliczania na podstawie średnich cen według notowań GUS.

W okresie dziesięciu lat, które upłynęły od ustalenia rzeczowej struktury koszyków minimum socjalnego i minimum egzystencji, nastąpiły zmiany w zakresie zaleceń ekspertów, w strukturze podaży dóbr oraz w zachowaniach konsumentów. Zmiany te uzasadniają potrzebę dokonania przeglądu zawartości koszyków i ich aktualizacji, co stanowiło przedmiot badania zrealizowanego w ramach projektu *Ubóstwo i wykluczenie i metody ich zwalczania*.

Pierwsza część pracy obejmuje aspekty teoretyczne i metodologiczne, a przede wszystkim charakterystykę metody potrzeb podstawowych (zwaną metodą koszykową), jej genezę, zastosowania oraz jej zalety i wady. W drugiej części przedstawiono polski dorobek w stosowaniu tej metody przy wyznaczaniu różnych linii ubóstwa, a także omówiono inne metody ich wyznaczania.

Podstawową część artykułu stanowią wyniki badań i dokonanych zmian w koszykach minimum socjalnego oraz minimum egzystencji. W analizie poszczególnych grup potrzeb (żywność, mieszkanie, odzież, edukacja, ochrona zdrowia, higiena osobista, transport i łączność, kultura i rekreacja) przedstawiono: aktualny stan wiedzy na temat sposobów ich zaspokajania, wskazania naukowe oraz zastosowane ostatecznie rozwiązania. Ostatnia część artykułu ma charakter podsumowania.

METODA WYZNACZANIA POTRZEB PODSTAWOWYCH

Jednym z metodycznych podejść w badaniach pomiaru ubóstwa (także – absolutnego) czy wykluczenia społecznego jest wyznaczanie granicy tych zjawisk metodą potrzeb podstawowych, zwaną także metodą koszykową. Metoda koszykowa służy do konstrukcji modelu (wzorca) zaspokajania potrzeb (według danego standardu) dla wybranych typów gospodarstw domowych. Model ten ma formę koszyków towarów i usług (ilościowych i/lub wartościowych). Zawartość koszyków ustala się na podstawie wskazań nauki i zaleceń ekspertów zajmujących się potrzebami człowieka, a także na podstawie analizy rynku towarów i usług, w tym poziomu i struktury cen oraz analizy zachowań konsumentów. Na podstawie zbudowanego wzorca można określić dochody umożliwiające zakup dóbr zaspokajających potrzeby podstawowe jednostki i/lub gospodarstwa domowego.

W konstrukcji modelu wykorzystywana jest aktualna wiedza o dostępie do towarów i usług (podaż) oraz znajomość obecnych zachowań konsumpcyjnych i ich trendów (popyt). Źródłem tej wiedzy są wyniki statystycznych badań wydatków gospodarstw domowych oraz inne badania.

Na przełomie XIX i XX w. metodę koszykową zastosowano do ustalania minimalnej konsumpcji rodzin robotniczych w Londynie (Rowntree 1901). W Polsce początki stosowania tego podejścia sięgają lat 20. XX w., gdy szacowano zmiany minimum kosztów utrzymania rodzin (por. Luszniwicz 1959). W drugiej połowie lat 50. podejmowano autorskie badania nad minimum konsumpcji. W połowie lat 60. opracowano tzw. minimum kosztów utrzymania rodzin robotniczych, którego wyniki – znane jedynie ówczesnym władzom oraz centrali związkowej – posłużyły do starań o podwyższenie płac najniższych (Deniszczuk 2005)¹. Od 1981 r., w wyniku realizacji jednego z postulatów *Porozumień Sierpniowych* (por. Golinowska 2001), istotną rolę odegrała kategoria minimum socjalnego jako miernik kosztów utrzymania rodzin. W połowie lat 90. przy wykorzystaniu metody koszykowej powstała nowa kategoria – koszyk minimum egzystencji. W 2002 r. opracowano nowe kategorie – próg interwencji socjalnej (PIS) oraz wsparcie dochodowe rodzin (WDR).

PROGI MINIMALNEJ KONSUMPCJI STOSOWANE W POLSCE

Aktualnie w Polsce funkcjonują cztery graniczne kategorie, które opracowywane są z zastosowaniem metody koszykowej i wykorzystywane w badaniach nad ubóstwem oraz wykluczeniem społecznym.

Minimum socjalne

Zakres i poziom zaspokajanych potrzeb według tego standardu powinien zapewniać takie warunki bytowania, aby na każdym etapie biologicznego rozwoju człowieka umożliwić reprodukcję jego sił życiowych, posiadanie i wychowanie potomstwa oraz utrzymanie więzi społecznych w procesie pracy, nauki i wypoczynku (Deniszczuk 1977). Respektowanie kryterium utrzymania więzi ze społeczeństwem oznacza, że koszyki minimum socjalnego uwzględniają nie tylko zaspokajanie potrzeb elementarnych, niezbędnych do przeżycia, ale także potrzeb społecznych oraz niektórych potrzeb wyższego rzędu. Zaspokajanie tych potrzeb określane jest na relatywnie niskim poziomie, ale uwzględniającym zalecenia nauki (wyżywienie, higiena osobista, mieszkanie), zgodnym z powszechnie uznawanymi normami obyczajowymi (ubranie) i kulturowymi (rekreacja, kultura) oraz obowiązującymi regulacjami prawnymi (oświata, ochrona zdrowia).

Zaspokajanie potrzeb na poziomie i w strukturze odpowiadającym minimum socjalnemu nie oznacza ubóstwa, ale dostateczne – chociaż skromne – warunki bytowania adekwatne do przeciętnego poziomu życia w kraju. Takie warunki bytowania nie dopuszczają do wykluczenia społecznego jednostki i jej rodziny z przyczyn ekonomicznych. Natomiast zaspokajanie potrzeb na niższym poziomie prowadzić może do zerwania więzi społecznych. Dlatego minimum socjalne trzeba uznać za wskaźnik integracji społecznej, a negatywnie – za wskaźnik wykluczenia społecznego.

Minimum egzystencji

Minimum egzystencji, zwane także minimum biologicznym, wyznacza poziom zaspokajania potrzeb, poniżej którego występuje biologiczne zagrożenie życia oraz rozwoju psychofizycznego człowieka i/lub rodziny. W koszyku tym uwzględnia się wydatki na towary i usługi umożliwiające jedynie tzw. przeżycie. Takie grupy potrzeb, jak: rekreacja, transport i łączność czy uczestnictwo w kulturze, nie są uwzględniane w tej kategorii. W konsekwencji minimum egzystencji uznaje się za dolną granicę obszaru ubóstwa (Deniszczuk, Sajkiewicz 1997a).

Próg interwencji socjalnej

Próg interwencji socjalnej wyznacza granicę dochodu jednostki lub gospodarstwa domowego uprawniającą do korzystania ze świadczeń pomocy społecznej. Kategorię tę można zatem uznać za oficjalną granicę ubóstwa (IPiSS 2002a, s. 8). Koszyk PIS zapewnia zaspokajanie potrzeb niezbędnych do życia w bardzo skromnym zakresie. Koszyk ten po raz pierwszy oszacowano w 2002 r. Według zapisów ustawowych (Ustawa o pomocy społecznej – art. 9) tryb weryfikacji tego progu ma charakter regularny – co 3 lata dokonują jej eksperci IPiSS.

Wsparcie dochodowe rodzin

Wsparcie dochodowe rodzin wyznacza granicę dochodu uprawniającą do uzyskiwania świadczeń rodzinnych. Świadczenia te stanowią instrumentarium polityki rodzinnej, której zasadniczym celem jest wspieranie rodzin w ich funkcjach prokreacyjno-wychowawczych (IPiSS 2002b, s. 5). Dlatego próg tej kategorii jest wyższy niż koszyk uprawniający do świadczeń pomocy społecznej. Podobnie, jak w przypadku koszyka PIS, zasady stoso-

wania tej kategorii zostały uregulowane ustawowo (por. Ustawa o świadczeniach rodzinnych, art. 18).

Ustawowe umocowanie tych dwu ostatnich kategorii (PIS i WDR) oznacza, że są one oficjalnymi instrumentami polityki społecznej.

MODYFIKACJA KOSZYKÓW MINIMUM SOCJALNEGO

Modyfikując rzeczową strukturę koszyków minimum socjalnego, kierowano się podstawowym kryterium wynikającym z przyjętej definicji tej kategorii.

Żywność

Podstawą modyfikacji koszyka żywnościowego były aktualne zalecenia fizjologów wyrażone w polskich normach żywienia (Ziemlański 2001), stanowiące podstawę do opracowania – przez ekspertów Instytutu Żywności i Żywienia – modelowych racji pokarmowych (por. Turlejska i in. 2004; Dzieniszewski i in. 2001).

Utrzymano założenia, że osoba prowadząca gospodarstwo domowe potrafi korzystać z informacji o zdrowym i racjonalnym żywieniu, a także zestawiać racje pokarmowe, minimalizując ich koszt². Na podstawie wyników badań (Piskiewicz, Szczepieniec-Puchalska 2005; CBOS 2004a; Pentor 2006; TNS OBOP 2002, s. 4) przyjęto, że gospodarstwa pracownicze o niskich dochodach wybierają najtańsze źródła zakupu oraz korzystają z akcji promocyjnych i przecen. Gospodarstwa emeryckie, ze względu na ograniczoną mobilność, w mniejszym znacznie stopniu mogą korzystać z tańszych źródeł zakupu – ich koszyk żywnościowy jest relatywnie droższy niż gospodarstw pracowników.

Mieszkanie

Uwzględniając aktualną strukturę zajmowanych mieszkań przyjęto, że w standardzie minimum socjalnego typowym jest mieszkanie spółdzielcze, którego koszt utrzymania jest na ogół niższy niż mieszkania w zasobach komunalnych. Na podstawie informacji o aktualnej sytuacji mieszkaniowej gospodarstw pracowniczych przyjęto, że powierzchnia zajmowanych mieszkań wynosi od 25 m² (gospodarstwo 1-osobowe) do 70 m² (gospodarstwo 6-osobowe).

Koszty użytkowania mieszkań oraz zużycie („normy”) nośników energii i wody ustalono na podstawie wyników badań GUS oraz Instytutu Rozwoju Miast (GUS 2003a, 2003b; IRM 2005). Uwzględniając powierzchnię użytkowanych mieszkań, liczbę oraz wiek osób w gospodarstwie domowym, zbudowano ilościowy zasób wyposażenia mieszkań w niezbędne sprzęty (m.in. do przygotowywania i spożywania posiłków, wypoczynku, przechowywania ubrań, żywności, naczyń, środków czystości) (por. np. Piskiewicz 2005). Uwzględniono także potrzeby dzieci i młodzieży w wieku szkolnym (np. sprzęty umożliwiające naukę w domu).

Edukacja, kultura i rekreacja

W zmodyfikowanym koszyku potrzeb edukacyjnych uwzględniono zjawisko ich dynamicznego rozwoju oraz skutki reformy systemu oświatowego. Założono, że dzieci i młodzież uczęszczają do odpowiednich szkół zgodnie z ustawowym obowiązkiem, a w bezdzietnych gospodarstwach domowych doksztalcają się obydwie osoby dorosłe. Przewidziano niezbędne wydatki na przybory szkolne, podręczniki, zeszyty, dyskiety i inne wyposażenie, a także na opłaty na komitet rodzicielski, ubezpieczenia oraz na udział w części imprez szkolnych.

W zmodyfikowanym koszyku potrzeb kulturalnych uwzględniono, że gospodarstwo domowe posiada komputer (nabyty na rynku wtórnym); ponadto przewidziano skromne wydatki na książki, kino i/lub teatr. W zakresie potrzeb rekreacyjnych uwzględniono wydatek na 2-tygodniowy wypoczynek w roku dla całej rodziny, po najniższym koszcie.

Odzież i obuwie

Modyfikując koszyk odzieży i obuwia, wykorzystano aktualne wyniki badań rynku, wskazujące m.in., że dominuje styl ubioru „codziennego” oraz „ubiór do pracy” (Pentor RI 2005; CBOS 2005b). Założono, że zasoby odzieży i obuwia gospodarstw domowych żyjących na poziomie minimum socjalnego powinny umożliwiać uczestnictwo w różnych formach aktywności (praca, nauka, rekreacja i utrzymywanie kontaktów towarzyskich).

Zasoby odzieży i obuwia w zmodyfikowanym koszyku dostosowano do zmieniających się pór roku oraz do różnych okoliczności. Ustalono długie okresy użytkowania, bliskie fizycznemu zużyciu odzieży i obuwia, ale w zróżnicowanym zakresie. Dla odzieży dziecięcej i młodzieżowej przyjęto okresy krótsze, uwzględniające fakt szybkiego rozwoju fizycznego i związanego z tym „wyrastania” z ubiorów. Dokonując wyceny koszyka, uwzględniono wyniki aktualnych badań wskazujące, że zakupy odzieży, zwłaszcza niemarkowej, dokonywane są w znacznej części na bazarach, a także w sklepach z odzieżą używaną.

Transport i łączność

Modyfikując koszyk potrzeb w zakresie transportu, uwzględniono zjawisko upowszechnienia posiadania samochodów osobowych przez gospodarstwa domowe, a modyfikując koszyk łączności – skutki dynamicznego rozwoju telefonii komórkowej oraz Internetu (GUS 2005b, s. 31).

Założono, że pracownicze rodziny z dziećmi posiadają samochód osobowy (kupiony na rynku wtórnym), który ma im służyć nie dłużej niż 6 lat³ (TNS OBOP 2006a). Samochód ten użytkowany jest m.in. do dowożenia dzieci do szkoły lub do lekarza, na dojazdy na zakupy (np. w supermarketach) oraz w celu wyjazdu całej rodziny na letni wypoczynek. Nie przewidziano posiadania samochodu przez osoby samotne lub gospodarstwa bez dzieci, ale uwzględniono dla nich odpowiednią liczbę przejazdów autobusami miejskimi oraz przejazdy pociągiem na letni odpoczynek.

Założono, że pracownicze rodziny z dziećmi posiadają telefon stacjonarny, a głowa rodziny korzysta także z taniego telefonu komórkowego na kartę *pre-paid*. Dla gospodarstw emerytów przyjęto wyłącznie telefon stacjonarny. Założono, że większość osób ma dostęp do Internetu w innych miejscach niż dom (osoby czynne zawodowo – w miejscu pracy, dzieci w wieku gimnazjalnym – w szkole) (por. Rada Monitoringu Społecznego 2005c, s. 251). W domu przewidziano wprawdzie komputer, ale bez sztywnego łącza. Dla głowy gospodarstwa domowego oraz dziecka uczącego się przyjęto skromny zakres korzystania z usług kawiarenki internetowej, jako reprezentanta tych potrzeb.

Ochrona zdrowia i higiena

W zmodyfikowanym koszyku ochrony zdrowia uwzględniono skutki zmian w systemie opieki zdrowotnej, polegające na ograniczeniu dostępności do publicznych usług medycznych oraz zmniejszeniu skali dopłat do leków ze środków NFZ. Założono, że gospodarstwo domowe nabywa odpłatnie leki na dolegliwości najbardziej typowe (np. przeziębienie, bóle, niedyspozycje układu trawiennego), a także na schorzenia dotykające osoby w końcowej fazie aktywności zawodowej oraz w wieku poprodukcyjnym. Leki i materiały farmaceutyczne przypisano w części do gospodarstwa jako całości (tworząc „apteczkę domową”), a częściowo do poszczególnych osób. Po raz pierwszy uwzględniono odpłatne usługi medyczne, obejmujące wizytę u lekarza (tylko dzieci) oraz wizytę u stomatologa (dla dzieci częściej niż dla dorosłych).

W koszyku higieny osobistej zużycie środków higienicznych przyjęto na poziomie umożliwiającym dobre zachowanie czystości (do koszyka wprowadzono m.in. dezodoranty). Założono przy tym, że zakupy środków higieny można planować tak, aby korzystać z okresowych promocji oferowanych przez supermarkety, minimalizując wydatki na ten cel.

Pozostałe wydatki

Gospodarstwa domowe wydają także na towary i usługi niewymienione w prezentowanych wyżej koszykach lub też dysponują pewną kwotą określaną w badaniach ich budżetów jako „kieszonkowe”. Przewidziano zatem – podobnie jak w poprzedniej wersji minimum socjalnego – odpowiednią rezerwę wydatków na potrzeby trudne do przewidzenia, a związane na ogół z wydarzeniami losowymi. Ta rezerwa stanowi część ogólnej wartości wydatków i w zależności od wielkości gospodarstwa domowego wynosi od 8% w gospodarstwach 1-osobowych do 4% w gospodarstwach 5-osobowych.

PODSUMOWANIE

– ZMODYFIKOWANE MINIMUM SOCJALNE

Zbiorcze wyniki modyfikacji minimum socjalnego dla różnych typów gospodarstw pracowniczych i emeryckich przedstawiono w tab. 1.

Wartość zmodyfikowanego minimum socjalnego na osobę w gospodarstwie 4-osobowym jest niemal identyczna, jak wartość wydatków w średnio zamożnych (z III grupy kwintylowej) gospodarstwach pracowniczych w 2004 r. (przy pewnych różnicach strukturalnych).

Tabela 1. Zmodyfikowane minimum socjalne (miesięcznie w zł, ceny z 2004 r.)

Wyszczególnienie	Gospodarstwa pracownicze						Gospodarstwa emeryckie	
	1-osobowe	2-osobowe	3-osobowe	3-osobowe	4-osobowe	5-osobowe	1-osobowe	2-osobowe
	(M+K)/2	M+K	M+K+DM	M+K+DS	M+K+DM+DS	M+K+DM+2xDS	(M+K)/2	M+K
Żywność	187,2	374,3	529,4	572,4	727,4	925,5	182,5	365,0
Mieszkanie	259,1	364,2	490,4	490,4	620,4	751,5	259,1	364,2
Edukacja	10,3	20,7	102,1	85,3	166,7	241,7	0,0	0,0
Kultura i rekreacja	92,9	107,2	130,3	135,9	159,0	187,8	75,2	93,2
Odzież i obuwie	32,8	65,6	97,7	99,7	131,8	165,9	25,8	51,6
Zdrowie i higiena	49,6	95,0	116,2	126,9	148,8	181,1	77,8	151,2
Transport i łączność	73,0	137,7	272,1	288,8	288,8	305,6	77,0	125,8
Pozostałe	56,4	81,5	104,3	108,0	112,2	110,4	55,8	80,6
Razem na gospodarstwo	761,3	1 246,1	1 842,5	1 907,5	2 355,2	2 869,5	753,1	1 231,6
Razem na osobę	761,2	623,0	614,2	639,2	588,8	573,9	753,1	615,8

Oznaczenia: M – mężczyzna, K – kobieta, DM – dziecko młodsze, DS – dziecko starsze.
Źródło: Obliczenia własne.

MODYFIKACJA KOSZYKÓW MINIMUM EGZYSTENCJI

Modyfikując koszyk minimum egzystencji, kierowano się podstawowym kryterium wynikającym z definicji tej kategorii. Uwzględniano również obecne zalecenia ekspertów oraz wyniki aktualnych badań rynku i zachowań konsumentów.

W koszyku minimum egzystencji dominującą część wydatków stanowi żywność, a następnie środki utrzymania czystości, najbardziej niezbędne wydatki związane z realizacją obowiązku szkolnego dzieci i młodzieży oraz wydatki związane z utrzymaniem bardzo małego mieszkania. Odpowiada to założeniu, że obrona przed głodem i ujemnymi wpływami naturalnego środowiska wyznacza poziom zaspokajania potrzeb na tym najniższym z dopuszczalnych standardów konsumpcji.

Żywność

Zmodyfikowany koszyk żywnościowy skonstruowano na podstawie bieżących polskich norm żywienia, z uwzględnieniem wyników ekspertyzy pracowników naukowych Instytutu Żywności i Żywienia. Według niej ilość energii i składników odżywczych pochodzących z artykułów spożywczych ujętych w koszyku nie zawiera tzw. marginesu bezpieczeństwa, a więc oznacza najniższy dopuszczalny poziom zaspokajania potrzeb wyżywienia. Wyceniając koszyk, uwzględniono wyniki badań wskazujące, że gospodarstwa domowe o niskich dochodach kupują tanią, nieprzetworzoną żywność w supermarketach lub na bazarach i targowiskach, a także korzystają z promocji i przecen.

Mieszkanie

Modyfikując koszyk wydatków mieszkaniowych, uwzględniono aktualną sytuację mieszkaniową ubogich gospodarstw domowych. Kierowano się także założeniem, że utrzymanie i eksploatacja skromnego mieszkania stanowi potrzebę, która z uwagi na ryzyko trwalszej ekсклюzy nie może być odłożona w czasie⁴. Utrzymano

założenie, że gospodarstwa domowe żyjące na poziomie minimum egzystencji są najemcami mieszkań komunalnych o czynszu regulowanym, w zasobach o obniżonym standardzie. Biorąc pod uwagę aktualną sytuację⁵, w zmodyfikowanym minimum egzystencji zmniejszono powierzchnię mieszkania do około 7 m² na osobę dla gospodarstw dwu- i więcej osobowych. Uwzględniono fakt, że ubogie gospodarstwa domowe często mają trudności z systematycznym opłacaniem czynszu, a część z nich zalega z opłatami⁶.

Z uwagi na niewielką powierzchnię mieszkań oraz niskie dochody gospodarstw, w zasobach wyposażenia mieszkań uwzględniono tylko najbardziej niezbędne sprzęty o niskich standardach jakościowych. Sprzęt ten ubogie gospodarstwa otrzymują głównie z darów, ale część wyposażenia może pochodzić z zakupów na rynku wtórnym.

Edukacja

W standardzie minimum egzystencji uwzględniono jedynie wydatki związane z edukacją dzieci i młodzieży w ramach obowiązku szkolnego. Założono, że dzieci uczęszczają do szkół publicznych, a gospodarstwo domowe ponosi tylko opłaty obowiązkowe (np. za obowiązkowe ubezpieczenie, ale nie dokonuje dobrowolnych wpłat na komitet rodzicielski). Przyjmuje się, że rodzice dziecka potrafią skorzystać z przysługujących im świadczeń rodzinnych z pomocy społecznej. Gospodarstwo ponosi natomiast wydatki na niezbędne przybory szkolne, takie jak: zeszyty, dyskiety, książki (używane), strój do gimnastyki oraz obuwie zamienne.

Odzież i obuwie

Modyfikując koszyk, uwzględniono wyniki badań (np. CBOS, IRWiK, Pentor) dotyczące zachowań gospodarstw domowych na rynku odzieży i obuwia oraz wyniki badań budżetów gospodarstw domowych o niskich dochodach. Założono, że podstawowe zasoby odzieży osób dorosłych pochodzą z darów (z wyjątkiem bieli-

znych osobistej i obuwia). Dla dzieci i młodzieży przewidziano zakup kilku par spodni (ze względu na ich szybkie zużycie) oraz obuwia (ze względu na wymagania higieniczne). Przyjęto, że gospodarstwa o niskich dochodach częściej niż inne dokonują zakupów na bazarach i/lub w sklepach z odzieżą używaną, a także korzystają z promocyjnych wyprzedaży.

Ochrona zdrowia i higiena osobista

W zmodyfikowanym koszyku ochrony zdrowia rozszerzono listę leków, uwzględniając zestaw medykamentów w zasadzie o niskich cenach, zarówno tych przepisywanych przez lekarza, częściowo refundowanych (np. antybiotyki), jak i dostępnych bez recepty. Założono, że członkowie gospodarstw domowych o niskich dochodach korzystają z usług medycznych w ramach powszechnego ubezpieczenia zdrowotnego, a tylko dzieci najmłodsze korzystają z odpłatnych usług stomatologicznych (raz na 2 lata) oraz z konsultacji lekarza specjalisty (także raz na 2 lata).

W koszyku higieny osobistej – na podstawie obserwacji zachowań gospodarstw domowych – przyjęto, że zakupywane

są najtańsze asortymenty środków higienicznych, oferowanych głównie po promocyjnych cenach i/lub w sieciach tanich sklepów.

Pozostałe wydatki

W zmodyfikowanym minimum egzystencji wprowadzono dodatkową kategorię (podobnie jak w minimum socjalnym) tzw. wydatków pozostałych. Uznano bowiem, że wobec nieuwzględnienia wydatków na niektóre potrzeby (np. w dziedzinie mobilności, tj. na transport i łączność), trzeba mieć rezerwę na wydatki nieprzewidziane, ale konieczne dla przeżycia (np. nagły dojazd do lekarza czy szpitala). Przyjęto, że ta kategoria stanowi około 5% sumy wymienionych wydatków.

PODSUMOWANIE – ZMODYFIKOWANE MINIMUM EGZYSTENCJI

Wyniki modyfikacji minimum egzystencji dla poszczególnych typów gospodarstw domowych przedstawia tab. 2.

Tabela 2. Zmodyfikowane minimum egzystencji (miesięcznie w zł, ceny z 2004 r.)

Wyszczególnienie	Gospodarstwa pracownicze						Gospodarstwa emeryckie	
	1-osobowe	2-osobowe	3-osobowe	3-osobowe	4-osobowe	5-osobowe	1-osobowe	2-osobowe
	(M+K)/2	M+K	M+K+DM	M+K+DS	M+K+DM+DS	M+K+DM+2xDS	(M+K)/2	M+K
Żywność	138,14	276,29	398,71	442,15	564,58	730,45	118,18	236,36
Mieszkanie	163,12	226,35	317,26	317,26	410,37	502,41	163,12	226,35
Eksplotacja	151,16	210,41	296,78	296,78	383,49	469,88	151,16	210,41
Wyposażenie	11,95	15,94	20,48	20,48	26,88	32,53	11,95	15,94
Edukacja	0,00	0,00	2,69	29,34	32,03	61,36	0,00	0,00
Odzież i obuwie	10,58	21,16	35,35	39,85	54,04	72,73	10,58	21,16
Leki	6,68	11,14	23,13	17,84	29,15	35,83	11,01	19,80
Higiena	10,22	19,90	24,45	27,59	32,19	40,13	8,48	16,43
Pozostałe wydatki	16,44	27,74	40,08	43,70	56,12	72,15	15,57	26,01
Razem na gospodarstwo	345,17	582,58	841,67	917,73	1 178,47	1 515,05	326,93	546,11
Razem na osobę	345,17	291,29	280,56	305,91	294,62	303,01	326,93	273,05

Uwaga: Oznaczenia jak w tab 1.
Źródło: Obliczenia własne.

W przypadku 4-osobowego gospodarstwa domowego w 2004 r. wartość zmodyfikowanego minimum egzystencji przewyższała o 8% wydatki gospodarstw pracowniczych o najniższych dochodach (I decyla). Wartość ta była zbliżona do wydatków gospodarstw pracowniczych o dochodach 300–400 zł na osobę miesięcznie. Jednakże – zgodnie z założeniem – w minimum egzystencji nieuwzględniono kilku grup wydatków (na alkohol i tytoń, na rekreację i kulturę, na transport i łączność, na hotele i restauracje).

WNIOSKI I REKOMENDACJE

Koszyki minimalnej konsumpcji w Polsce stały się ważnym kryterium oceny sytuacji materialnej gospodarstw domowych. W obecnej sytuacji koszyki te nadal odgrywają ważną rolę zarówno w prowadzonych badaniach nad zasięgiem ubóstwa i wykluczenia społecznego, jak również w debatach oraz w praktyce polityki społecznej. Wskaźniki te – zwłaszcza koszyk minimum socjalnego – stały się ważnym punktem odniesienia nie tylko dla specjalistów, ale także w odbiorze społecznym.

Modyfikacja koszyków minimum socjalnego i minimum egzystencji nastąpiła po blisko dziesięciu latach. Okres ten jest zbyt długi z uwagi na zmiany warunków rynkowych, poziomu i relacji cen, dochodów oraz zachowań gospodarstw domowych, a także zasad funkcjonowania usług społecznych. Dlatego proponuje się modyfikowanie obydwu kategorii co trzy lata (podobnie jak progów PIS oraz WDR).

Modyfikowanie minimum socjalnego i minimum egzystencji z proponowaną częstotliwością wymagałoby systematycznego monitorowania:

- zmian zachowań konsumpcyjnych gospodarstw (zwłaszcza o najniższych i niskich dochodach) na podstawie wyników badań budżetów gospodarstw domowych oraz badań marketingowych;
- zmian poziomu i struktury dochodów oraz spożycia gospodarstw domowych;
- zmian podaży rynkowej (w tym uwzględniając postęp technologiczny);
- zmian cen średnich według notowań GUS oraz ich konfrontacji z cenami najtańszych asortymentów oferowanych na bazarach, targowiskach czy w supermarketach;
- okresowego analizowania skutków monitorowanych zmian dla konstrukcji rzeczowej zawartości koszyków i ich wyceny.

Ważnym problemem wymagającym rozwiązania w toku przyszłych badań i modyfikacji – przede wszystkim minimum socjalnego – byłoby uwzględnienie wydatków związanych z zaspokajaniem potrzeb zabezpieczenia mienia i życia. Potrzeby te mogą niebawem nabrać charakteru podstawowego, co znajdzie wyraz w zachowaniach gospodarstw domowych, które coraz powszechniej nabywać będą takie produkty finansowe, jak: ubezpieczenie od kradzieży, pożaru i innych ryzyk dotyczących nieruchomości czy ubezpieczenie na życie lub na wypadek utraty pracy.

Realizacja postulowanych rekomendacji dotyczących modyfikacji obydwu kategorii wymagałaby rozszerzenia kręgu ekspertów

i konsultantów w zakresie wybranych potrzeb uznawanych za podstawowe.

- ¹ Wyniki tego badania nie były przeznaczone do szerszej publikacji. Do publikacji (z klauzulą „do użytku służbowego”) pierwszych pionierskich koncepcji koszyków minimalnej konsumpcji – opracowywanych w IPISS od 1973 r. – doszło dopiero w latach 70. (Deniszczuk 1977; Tymowski 1973).
- ² Źródłem tej wiedzy jest edukacja szkolna, programy radiowe i telewizyjne oraz artykuły w prasie codziennej i czasopiśmie na temat racjonalnego żywienia i gospodarowania budżetem domowym.
- ³ W kosztach eksploatacji ujęto ubezpieczenie OC (ze zniżką za bezszkodową jazdę), badanie techniczne, wymianę oleju, inne naprawy oraz umiarkowany przebieg samochodu (codziennie 12,5 km). Odstaje to znacząco od dojazdów z przedmieść do centrum dużych miast. Model ten jest bliższy społecznościom małych miast.
- ⁴ Zjawisko bezdomności, jako przejaw skrajnej biedy mieszkaniowej, zostało uznane za stan poniżej minimum egzystencji.
- ⁵ Według wyników badań GUS, w 2004 r. wśród pracowniczych gospodarstw o niskich dochodach (I kwintyl) zajmujących mieszkania z czynszem regulowanym, przeciętna powierzchnia użytkowa mieszkania wynosiła 10,9 m² na osobę, a wśród gospodarstw emeryckich – 14,3 m² na osobę.
- ⁶ Według badań IRM około 9% miejskich gospodarstw domowych stale zalega z opłatami mieszkaniowymi, w tym najmu mieszkania w zasobach gmin – 17%, a w zasobach spółdzielczych – 6%.

LITERATURA

- CBOS (2004a), *Zakupy – gdzie i co kupujemy*, CBOS, listopad, Warszawa.
- CBOS (2005b), *Nasze ubrania*, Komunikat BS 125/2005, lipiec, Warszawa.
- CBOS (2005c), *Zadowolenie z opieki zdrowotnej i korzystanie ze świadczeń zdrowotnych*, Warszawa.
- Deniszczuk L. (1977), *Wzorzec konsumpcji społecznie niezbędnej*, „Studia i Materiały” IPISS, z. 10 (66), Warszawa.
- Deniszczuk L., Sajakiewicz B. (1997a), *Kategoria minimum egzystencji*, w: S. Golinowska, *Polska bieda II. Kryteria – Ocena – Przeciwdziałanie*, IPISS, Warszawa.
- Deniszczuk L., Sajakiewicz B. (1997b), *Kategoria minimum socjalnego*, w: S. Golinowska, *Polska bieda II. Kryteria – Ocena – Przeciwdziałanie*, IPISS, Warszawa.
- Deniszczuk L. (2005), *Kilka uwag o historii i funkcjach minimum socjalnego*, w: J. Supinska, M. Kabaj (red.), *Polityka społeczna. Wybrane problemy. Wybór artykułów z lat 1999–2005*, IPISS, Warszawa.
- Golinowska S. (1997), *Polska bieda II. Kryteria – Ocena – Przeciwdziałanie*, IPISS, Warszawa.
- Golinowska S. (2001), *O funkcjach i znaczeniu minimum socjalnego*, „Polityka Społeczna” nr 11–12.
- GUS (2003a), *Mieszkania*, sierpień, Warszawa.
- GUS (2003b), *Warunki mieszkaniowe gospodarstw domowych i rodzin*, październik, Warszawa.
- GUS (2003c), *Ochrona zdrowia w gospodarstwach domowych w 2003 r.*, GUS, Warszawa.
- GUS (2005a), *Wykorzystanie technologii informacyjno-telekomunikacyjnych w 2005 r.*, GUS, dostępne na stronie www.stat.gov.pl/dane_spol-gosp/spoleczenstwo_informacyjne/index.htm.
- GUS (2005b), *Łączność. Wyniki działalności w 2004 r.*, GUS, Warszawa.
- GUS (2005c), *Warunki życia ludności w 2004 r.*, GUS, Warszawa.
- IRM (2005), *Informacje o mieszkalnictwie – wyniki monitoringu za 2004 r.*, IRM, lipiec, Warszawa.
- Kusińska A. (2005), *Jak żyjemy. Warunki materialne. Konsumpcja. Zachowania na rynku*, IRWiK, Warszawa.
- Luszniewicz A. (1959), *O metodach badań budżetów rodzinnych w Polsce w latach 1920–1957*, PWE, Warszawa.
- Michalik M., Mruk H. (2005), *Zachowania pacjentów i konsumentów na rynku leków*, w: A. Kusińska, *Jak żyjemy. Warunki materialne. Konsumpcja. Zachowania na rynku*, IRWiK, Warszawa.
- Pentor (2006), *Stosunek Polaków do handlu*, Pentor, luty, Warszawa.
- Pentor RI (2005), *Moda, marki, trendy*, Pentor RI, marzec, Warszawa.
- Piskiewicz L., Szczepieniec-Puchalska D. (2005), *Decyzje zakupowe konsumentów*, IRWiK, Warszawa.
- Piskiewicz L. (2005) *Zasoby dóbr trwałego użytkowania w gospodarstwach domowych. Zmiany i różnicowanie*, w: A. Kusińska, *Jak żyjemy. Warunki materialne. Konsumpcja. Zachowania na rynku*, IRWiK, Warszawa.
- Rada Monitoringu Społecznego (2005), *Diagnoza społeczna 2005. Warunki i jakość życia Polaków, Załącznik 1*, WSFiZ, wrzesień, Warszawa.
- Supinska J., Kabaj M., red. (2005), *Polityka społeczna. Wybrane problemy. Wybór artykułów z lat 1999–2005*, IPISS, Warszawa.
- TNS OBOP (2002), *Stosunek Polaków do akcji promocyjnych*, badanie Omnibus, TNS OBOP, styczeń, Warszawa.
- TNS OBOP (2006a), *Polskie cztery kółka*, Informacja prasowa, Sondaż OMINMAS, marzec.
- TNS OBOP (2006b), *Cena najważniejsza*, Informacja prasowa, Sondaż OMINMAS, czerwiec.
- Turlejska H., Pelznner U., Szponar L., Konecka-Matyjek E. (2004), *Zasady racjonalnego żywienia, zalecane racje pokarmowe dla wybranych grup ludności w zakładach żywienia zbiorowego*, Ośrodek Doradztwa i Doskonalenia Kadr Sp. z o.o. Gdańsk.
- Ziemiański S. (2001), *Normy żywienia człowieka. Fizjologiczne podstawy*, Praca zbiorowa, Wydawnictwa Lekarskie, Warszawa.
- Ziemiański S., Sekuła W., Niedziałek Z., Morawska M. (1995), *Propozycje racji pokarmowych odpowiadających minimum egzystencji*, maszynopis, IPISS, Warszawa.

SUMMARY

The paper summarizes the study on determining the minimum consumption thresholds through a basic needs' method (so called "basket method"). The first part of the study presents methodological aspects – the basic need method, its genesis and application. In the second part, Polish contribution was presented to the application of the basic needs' method for determination of various poverty lines. Two successive points of the article are devoted to the modification of Social Minimum (SM), and subsistence minimum (ME) baskets. The last part of the study presents summary and conclusions.